

TOMASZ R. DĘBOWSKI*, **MICHAŁ LUBICZ MISZEWSKI****

Wyzwania dla bezpieczeństwa psychicznego nauczycieli w miejscu pracy – badania pilotażowe w gminie Strzelin

Challenges to teachers' psychological safety in the workplace – pilot studies in the municipality of Strzelin

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie, jak interakcje nauczycieli z uczniami, rodzicami lub opiekunami prawnymi oraz współpracownikami w miejscu pracy wpływają na poczucie bezpieczeństwa psychicznego pedagogów. Dla jego realizacji przeprowadzono badania ankietowe, a także wywiady pogłębione wśród nauczycieli publicznych placówek oświatowych w gminie Strzelin (w woj. dolnośląskim). Inspiracją do ich podjęcia był zauważalny niedostatek opracowań dotyczących problematyki działań agresywnych kierowanych wobec pedagogów oraz ich skutków. Znacznie częściej można bowiem natrafić na publikacje traktujące o narastającym poziomie agresji fizycznej, psychicznej, seksualnej i ekonomicznej wśród uczniów. Uzyskane wyniki badań wykazują, że wielu nauczycieli czuje się „pozostawionymi samym sobie” w obliczu doświadczanych przejawów agresji, wyrażając opinię, że nie mogą liczyć na pomoc i zrozumienie zarówno ze strony Ministerstwa Edukacji i Nauki, jak i bezpośrednich przełożonych. Ponad-

* Zakład Polityki Zagranicznej RP i Bezpieczeństwa, Uniwersytet Wrocławski, Polska, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9933-8911>, e-mail: tomasz.debowski@uwr.edu.pl.

** Katedra Podstaw Bezpieczeństwa, Akademia Wojsk Lądowych im. Generała Tadeusza Kościuszki, Polska, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1426-7422>, e-mail: m.lubiczmiszewski@gmail.com.

to pomiary wykazały, że pedagodzy niewystarczająco przyswoili sobie wiedzę na temat ochrony prawnej, która im przysługuje, a także nie znają ministerialnych inicjatyw mających na celu zapewnienie psychologicznego wsparcia dla nauczycieli. Przeprowadzone badania pilotażowe przemawiają za celowością realizowania dalszych, pogłębionych pomiarów dotyczących problematyki bezpieczeństwa psychicznego nauczycieli.

Słowa kluczowe:

bezpieczeństwo psychiczne, szkoła, nauczyciele, działania agresywne

Abstract

The study aims to show how teachers' interactions with students, parents or legal guardians, and colleagues in the workplace affect educators' sense of psychological safety. To this end, the survey and in-depth interviews were carried out among teachers of public educational institutions in the municipality of Strzelin (in the Lower Silesian Province). A noticeable scarcity of studies on the aggressive acts directed against educators and their consequences was the inspiration to undertake them. Publications on increasing the levels of physical, psychological, sexual, and economic aggression among students are much more common. The obtained research results show that many teachers feel "left behind" in the face of the aggression they experience, expressing the view that they cannot count on help and understanding from either the Ministry of Education and Science or their immediate superiors. Furthermore, the measurements showed that educators need to be more adequately assimilated knowledge of the legal protection to which they are entitled and are also unaware of ministerial initiatives to provide psychological support for teachers. The conducted pilot study argues in favour of the desirability of pursuing subsequent in-depth research addressing the issue of teachers' psychological safety.

Keywords:

psychological safety, school, teachers, aggressive acts

1. WSTĘP

W 2019 roku we włoskich szkołach przeprowadzono badania dotyczące zagrożeń psychospołecznych i przemocy wobec nauczycieli. Wykazały one, że nauczanie jest jednym z najbardziej stresujących zawodów, z dużymi wymaganiami psychologicznymi. Ponadto pedagodzy muszą mierzyć się z różnymi formami przemocy

ze strony uczniów oraz ich rodziców, które stanowią czynnik sprzyjający wypaleniu zawodowemu (Berlanda, Fraizzoli, Cordova et al., 2019, s. 1; Madalińska-Michalak, 2021, s. 53). Analogiczne konkluzje przynoszą pomiary realizowane cyklicznie od 2016 roku w niemieckich placówkach oświatowych, które oprócz tego uwidoczniły stały wzrost skali agresji wobec nauczycieli (Ketelaar, 2021).

W ostatnich latach w polskich mediach, a także w opracowaniach naukowych, coraz częściej poruszany jest temat bezpieczeństwa psychicznego w szkole. W tym kontekście nagłaśniane są głównie wypadki świadczące o narastającym poziomie agresji fizycznej, psychicznej, seksualnej i ekonomicznej wśród uczniów (Nerwińska, 2021). Z kolei rzadko podejmowana jest sprawa działań agresywnych kierowanych wobec pedagogów, którzy sygnalizują, że w sytuacjach doświadczenia agresji ze strony uczniów, ich rodziców lub opiekunów prawnych (dalej: RIOP) niejednokrotnie „są pozostawieni sami sobie i nie mają możliwości obrony swego dobrego imienia” (Kamińska, 2018; Michniuk, 2020, s. 153–165).

2. PRZYJĘTE ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE

Celem badań pilotażowych było ukazanie wpływu interakcji personalnych nauczycieli w miejscu pracy na ich poczucie bezpieczeństwa, na podstawie autorskiej ankiety i wywiadów pogłębionych przeprowadzonych wśród pedagogów, zatrudnionych w ośmiu szkołach dolnośląskiej gminy Strzelin¹. Jako główny problem badawczy sformułowano pytanie: Jak interakcje nauczycieli z uczniami, RIOP oraz współpracownikami w miejscu pracy wpływają na poczucie bezpieczeństwa psychicznego pedagogów? W konsekwencji przyjęto hipotezę roboczą: *W szkołach występują zagrożenia dla bezpieczeństwa psychicznego nauczycieli ze strony uczniów, RIOP, a także współpracowników, o zróżnicowanym charakterze oraz natężeniu.*

Badania o charakterze mieszanym składały się z dwóch części. Pierwsza faza miała charakter ilościowy i została zrealizowana metodą ankiety. Jej celem było pozyskanie danych niezbędnych do zidentyfikowania źródeł zagrożeń, ich charakteru oraz skali. Pomiary nie miały właściwości badań reprezentatywnych i oparte były na dostępności respondentów. Na etapie projektowania ankiety, zawierającej pytania zamknięte i otwarte, przeprowadzono konsultacje z zaproszonymi do współpracy nauczycielami, w celu weryfikacji jej poprawności merytorycznej. Kolejny krok obejmował indywidualne rozmowy z dyrektorami

¹ Gmina Strzelin należy do aglomeracji wrocławskiej. Wybór powyższej lokalizacji podyktowany był przesłankami logistycznymi.

szkół, których pracownicy mieli uczestniczyć w pomiarze. Omówiono wówczas cel badania oraz sposób jego realizacji. Ustalono, że przełożeni będą wyłącznie zachęcać podwładnych do udziału w ankiecie, którą zaplanowano jako anonimową i dobrowolną. Następnie dyrektorzy podczas rad pedagogicznych przekazali nauczycielom informacje dotyczące celów planowanych badań, które zostały powtórzone w liście wysłanym pocztą elektroniczną, zawierającym również link do kwestionariusza pytań. W celu zwiększenia liczby respondentów posłużono się także metodą kuli śnieżnej (Babbie, 2004, s. 205–206). Poproszono nauczycieli, którzy wspomagali proces przygotowania ankiety, o rozpropagowanie badań wśród współpracowników.

Drugą fazę – o specyfice jakościowej – rozpoczęto po zakończeniu badań ankietowych oraz wstępnej analizie ich wyników. Dodatkowe informacje pozyskano techniką wywiadu pogłębionego IDI (*Individual In-depth Interview*), ustrukturyzowanego za pomocą scenariusza oraz posiadającego jasno określony cel – pogłębienie analizy zgromadzonych danych ilościowych, które umożliwi zweryfikowanie efektów przewidywanych przez hipotezę i wsparcie procesu formułowania wniosków. Do współpracy zaproszono pięć osób – trzy nauczycielki oraz dwóch nauczycieli, z którymi przeprowadzono indywidualne sesje, każda w wymiarze około dwóch godzin².

Bazę źródłową opracowania stanowią materiały własne pozyskane w wyniku badań kwestionariuszowych oraz podczas wywiadów pogłębionych. Ponadto posiłkowano się dokumentami piśmienniczymi (autorskie prace zwarte, artykuły w wydawnictwach ciągłych) oraz dokumentami elektronicznymi (artykuły w wydawnictwach zwartych, artykuły zamieszczone w witrynach internetowych) w językach: polskim, angielskim oraz niemieckim.

3. BADANIA ILOŚCIOWE

W roku szkolnym 2021/2022 w publicznych szkołach gminy Strzelin pracowało ogółem 308 nauczycieli, a w tym 245 kobiet (80%) oraz 63 mężczyzn (20%) (patrz tab. 1). We wszystkich jednostkach występowała nadreprezentacja kobiet³, szczególnie widoczna w szkołach podstawowych. Przy czym dominacja kobiet w tych placówkach jest zjawiskiem powszechnym w większości państw świata

² Przypisy dotyczące wywiadów pogłębionych nie będą zawierały danych umożliwiających identyfikację ich uczestników.

³ Wskaźnik ten dla wszystkich placówek oświatowych w Polsce w 2019 roku wyniósł 82% (Madalińska-Michalak, 2021, s. 73).

(Gromkowska-Mielosik, 2013, s. 85). W szkołach ponadpodstawowych największe dysproporcje występowały w liceum ogólnokształcącym, w którym 78% kadry stanowiły kobiety. Z kolei w strzelińskim Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego (CKZiU) indikator ten wyniósł 60%, a w CKZiU w Ludowie Polskim 54%, osiągając tym samym najniższy poziom we wszystkich badanych jednostkach. Przywołane wyżej wartości dla dwóch ostatnich szkół wynikały z ich profilu edukacyjnego. Zaznaczyć wypada, że zatrudnieni tam mężczyźni najczęściej realizują zajęcia z zakresu teoretycznej i praktycznej nauki zawodu.

Tabela 1. Liczba nauczycieli zatrudnionych w szkołach publicznych gminy Strzelin w roku szkolnym 2021/2022

Nazwa placówki	Liczba nauczycieli ogółem	Liczba kobiet	Liczba mężczyzn
Publiczna Szkoła Podstawowa im. Aleksandra Kamińskiego w Białym Kościele	22	21	1
Publiczna Szkoła Podstawa im. Jana Pawła II w Kuropatniku	20	17	3
Publiczna Szkoła Podstawowa nr 3 w Strzelinie	38	33	5
Publiczna Szkoła Podstawowa nr 4 w Strzelinie	46	43	3
Publiczna Szkoła Podstawowa nr 5 w Strzelinie	52	48	4
Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej-Curie w Strzelinie	41	32	9
CKZiU w Strzelinie	50	30	20
CKZiU w Ludowie Polskim	39	21	18
Razem	308	245	63

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pozyskanych z internetowych witryn szkół oraz Biuletynu Informacji Publicznej.

Właściwe pomiary prowadzono w okresie od 18 maja do końca sierpnia 2022 roku. Łącznie uzyskano 50 odpowiedzi, co stanowiło 16% ogółu wszystkich nauczycieli zatrudnionych w publicznych szkołach gminy Strzelin w roku szkolnym 2021/2022. Badania największym zainteresowaniem cieszyły się w CKZiU w Strzelinie oraz w CKZiU Ludowie Polskim (sumarycznie 48%), a najmniejszym w Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej-Curie w Strzelinie (6%). W szkołach podstawowych współczynnik ten wyniósł 46%. W całej próbie znajdowało się 82% kobiet oraz 18% mężczyzn. Profil wiekowy respondentów rozkładał się następująco: 2% ankietowanych nie ukończyło 30 lat, 14% znalazło się w przedziale 31–40 lat, 46% należało do grupy 41–50 lat, 36% lokowało się

w przedziale 51–60 lat, 2% ankietowanych przekroczyło 60. rok życia. Zdecydowaną większość pedagogów charakteryzował zatem wiek powyżej 40. roku życia (84%), co odzwierciedla prawidłowość występującą w skali całego kraju (Madalińska-Michalak, 2021, s. 73–74).

Podobnie jak wiek, tak też okres zatrudnienia ankietowanych w szkolnictwie był mocno zróżnicowany. Jego charakterystyka przedstawiała się następująco: do 10 lat pracowało 14% badanych, od 11 do 20 lat 30%, od 21 do 30 lat 34%, od 31 do 40 lat 20%, powyżej 40 lat pracowało 2%. Uczestników badania pytano także, czy pracowali wcześniej w innym zawodzie. Odpowiedź twierdzącą zaznaczyło 32% nauczycieli, przy czym wymieniali oni bardzo zróżnicowane zawody/sektory. Biorąc pod uwagę również możliwość zatrudnienia w więcej niż w jednej placówce oświatowej, poproszono o dokładne wskazanie podstawowego (pierwszego) miejsca pracy. Zaledwie 4% pedagogów deklarowało pracę w dwóch szkołach. W badaniu dociekano także, czy respondenci odczuwają satysfakcję z wykonywania zawodu nauczyciela. Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 74% ankietowanych, przeczącej zaś 26%. Należy dodać również, że 78% uczestników pomiaru posiadało konta na portalach społecznościowych. Z Facebooka (META) korzystało 70% nauczycieli, z WhatsAppa 52%, a z Instagrama 24%. Ponadto po 8% respondentów zadeklarowało posiadanie konta na Twitterze i na YouTube.

Zasadniczą część kwestionariusza rozpoczynało pytanie rozstrzygnięcia, w którym dociekano, czy nauczyciele kiedykolwiek doświadczyli działań agresywnych ze strony uczniów. Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 74% ankietowanych. W kolejnym pytaniu (wielokrotnego wyboru) poproszono o zaznaczenie form działań agresywnych, ujętych w trzech kategoriach.

Pierwsza dotyczyła agresji psychicznej i była najczęściej wybierana przez ankietowanych. Jej dominującymi formami okazały się: niereagowanie na polecenie nauczyciela (64%), złośliwe komentarze i aluzje w trakcie zajęć (42%) oraz celowe zakłócenie ich przebiegu (30%). Druga odnosiła się do agresji fizycznej. W tym wypadku najczęściej wskazywano na niszczenie mienia należącego do pedagogów (8%). Warto dodać, że jeden z nauczycieli, korzystając z możliwości podania innej odpowiedzi, wpisał: „groźenie bronią w czasie lekcji”. Trzecia ogniskowała się wokół spraw dotyczących agresji o podłożu seksualnym. Jej występowanie miało incydentalny charakter i dotyczyło wulgarnych sugestii i propozycji (2%) oraz naruszenia nietykalności fizycznej (2%).

W kolejnym pytaniu rozstrzygnięcia dociekano, czy respondenci kiedykolwiek doświadczyli działań agresywnych ze strony RIOP. Odpowiedź twierdząca została udzielona przez 42% badanych, a zatem zdecydowana większość nauczycieli – 58% – nie odniosła się do tej sprawy. Tak jak w odpowiedziach do pierwszego

pytania, i w tym wypadku dominowała agresja psychiczna. Największą liczbę wskazań uzyskały: brak reakcji na uwagi kierowane do RIOP, dotyczące problemów dydaktyczno-wychowawczych (24%), złośliwe komentarze i aluzje wobec nauczycieli (22%) oraz rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji o nauczycielu lub jego bliskich (18%). Ponadto w pozycji dotyczącej innych przejawów agresji psychicznej 6% badanych udzieliło następujących odpowiedzi: (1) „SMS-y”, (2) „podważanie, ubliżanie autorytetu nauczyciela”, (3) „epatowanie nieodpowiednim poziomem kultury osobistej, naruszanie norm komunikacji”, próby: „przekraczania dystansu społecznego, uzyskiwania informacji prywatnych i objętych ochroną danych osobowych, uzyskiwania nienależnych przywilejów oraz toksyczne działania nieformalnych grup rodziców, wykorzystywanie relacji towarzyskich z pracownikami szkoły w celu pozyskiwania nienależnych informacji lub w celu wywierania nacisku”.

Nauczyciele nie sygnalizowali wypadków agresji fizycznej ze strony RIOP. Z kolei przemoc o podłożu seksualnym miała incydentalny charakter i była przywołana wyłącznie przez 6% respondentów. Tylko 2% z nauczycieli, korzystając z możliwości podania innej odpowiedzi, pisało o „próbie podjęcia kontaktu pośredniego – elektronicznego, o nieodpowiedniej godzinie (bardzo późnej/nocnej) z wiadomościami nie mającymi związku z pracą”.

Następne pytanie dotyczyło doświadczenia przez nauczycieli działań agresywnych ze strony innych pracowników szkoły. Zaledwie 36% pedagogów wskazało na ten problem. Ponownie dominującą dziedziną była agresja o podłożu psychicznym. W gronie osób dzielących się swoimi doświadczeniami najwięcej respondentów (18%) wskazało na złośliwe komentarze i aluzje wobec nauczycieli, a także zakłócenie przebiegu wywiadówek (8%). Do przejawów agresji psychicznej dodano także: (1) „donosicielstwo, intrygi, przekraczanie zakresu kompetencji, niewypełnianie obowiązku informacyjnego lub nienależyte wypełnianie go w sytuacjach konfliktowych, naruszanie przepisów prawa w sytuacjach konfliktowych”, (2) „nieodzywanie się lub niezbyt grzeczne odpowiadanie na pytania związane z zadaniami w pracy”. Przeprowadzony pomiar – co warto podkreślić – nie wykazał natomiast występowania agresji fizycznej oraz agresji na podłożu seksualnym.

Kolejnym etapem badania było zapytanie respondentów o poziom agresji, jakiej doświadczają ze strony uczniów, RIOP oraz innych pracowników szkoły. W tym celu posłużono się pytaniami – skalami. Ankietowanych poproszono o zaznaczenie natężenia odczuwanej agresji na skali 11-stopniowej jednostronnej, w której <1> oznaczał najniższy poziom agresji, <10> najwyższy, zaś <0> jej brak. Uzyskane odpowiedzi pokazały, że najrzadziej doświadczana jest ona ze strony innych

pracowników szkoły, co sygnalizowało 50% pedagogów. Z kolei brak agresji ze strony RIOP deklarowało 40% nauczycieli, a od uczniów tylko 14% badanych. Wypada nadmienić, że średni poziom agresji był najwyższy ze strony uczniów – wyniósł 2,88. W wypadku RIOP wskaźnik ten był niższy i osiągnął wartość 2,18. Jego najniższy faktor – 1,62 – dotyczył agresji doświadczanej ze strony innych pracowników szkoły.

Następne pytanie dotyczyło skutków działań agresywnych doświadczanych przez pedagogów ze strony uczniów, RIOP oraz innych pracowników szkoły. Ponownie największy rezonans dotyczył jej następstw w odniesieniu do uczniów, najmniejszy zaś w wypadku innych pracowników szkoły. Respondentów poproszono również o wymienienie innych następstw działań agresywnych. Ze strony uczniów było to: (1) „totalne lenistwo, uzależnienie od telefonu”, (2) „zwątpienie w prawidłowy wybór zawodu oraz własne umiejętności”, (3) „bardzo głośne zachowanie, nadpobudliwość”, (4) „stres, brak snu, brak apetytu”. Konsekwencjami agresji RIOP były kolejno: (1) „brak zainteresowania postępami dziecka, tłumaczenie lenistwa dziecka”, (2) „dyskomfort podczas zebrań i ogłaszania konsultacji indywidualnych (strach przed ewentualnym spotkaniem)”, (3) „podważanie kompetencji przy innych rodzicach, naruszanie czasu wolnego (telefony i wiadomości również o późnej porze)”, „nieprzyjmowanie do wiadomości negatywnych informacji o dziecku, oczekiwanie totalnego zaangażowania w proces dydaktyczny i wychowawczy dziecka”, (4) „poczucie obciążenia psychicznego”. W wypadku agresji ze strony innych pracowników szkoły skutki obejmowały: (1) „pogorszenie samopoczucia i motywacji do pracy”, (2) „niechęć, ograniczenie relacji”, (3) „poczucie obciążenia psychicznego”.

Kolejnych kilka pytań dotyczyło zjawiska hejtu. Na początku zapytano nauczycieli o to, czy kiedykolwiek doświadczyli go ze strony uczniów, RIOP, a także innych pracowników szkoły. W wypadku każdej z tych kategorii dominował odzew negatywny. W sytuacji wyboru odpowiedzi <nie> w każdej z kategorii respondenci zostali poproszeni o pominięcie kolejnego pytania, dotyczącego najbardziej dotkliwych przejawów hejtu. We wszystkich zaproponowanych kategoriach zdecydowanie wiodła odpowiedź przecząca, przekraczając wskaźnik 67%. Z kolei reakcją twierdzącą zaznaczyło zaledwie 4% respondentów w odniesieniu do hejtu od uczniów i innych pracowników szkoły oraz tylko 2% w wypadku hejtu ze strony RIOP. Należy dodać, że liczba badanych, którzy zaznaczyli wariant <nie wiem>, oscylowała w przedziale od 8% do 10% zaś tych, którzy nie chcieli odpowiedzieć na to pytanie – w przedziale od 6% do 9%.

Następne pytanie odnosiło się do najczęstszych lub najbardziej dokuczliwych przejawów hejtu. Zważywszy na jego niską częstotliwość występowania, niewielu

nauczycieli udzieliło na nie odpowiedzi. Najczęściej wskazywano na dwa przejawy hejtu. Pierwszy to obraźliwe komentarze dotyczące pedagogów. W odniesieniu do uczniów problem ten sygnalizowało 8% nauczycieli, w stosunku do RLOP 6% oraz ze strony innych pracowników szkoły 6%. Drugi dotyczył szkalujących wpisów, wynikających z wyobrażeń o pracy nauczyciela, jego zarobkach, a także wymiarze wolnego czasu. Odpowiedź tę zaznaczyło 2% nauczycieli w odniesieniu do uczniów oraz 2% w stosunku do RLOP. Nauczycieli zapytano również o to, w jaki sposób radzą sobie z hejtem ze strony uczniów. Najczęstszą strategią stosowaną przez nich była rozmowa z uczniem: „w cztery oczy”, w obecności RLOP, w obecności wychowawcy, pedagoga, psychologa lub dyrektora.

Warto nadmienić, że respondentów dwukrotnie proszono o odpowiedź na pytanie, czy doświadczyli hejtu ze strony uczniów. Za pierwszym razem twierdząco odpowiedziało 24% badanych. W drugim wypadku wskaźnik ten przyjął wartość 48%. W tym miejscu wypada podkreślić, że zmiana tego faktora poprzedzona została pytaniem wielokrotnego wyboru z przykładami różnych przejawów hejtu. Rodzi się zatem wątpliwość, czy nauczyciele rzeczywiście wiedzą, jak jest on definiowany oraz jakie są jego formy? Co więcej, wysoki odsetek badanych deklarujących, iż nie doświadczyli hejtu, agresji, może wynikać z faktu, że wielu z nich wyrobiło w sobie odporność te formy mowy nienawiści ze strony uczniów. Podobnie zresztą jak „na pisane na murach wulgaryzmy skierowane do pedagogów, powszechne w rzeczywistości szkolnej” (*Hejt w polskiej szkole*, 2022).

W czasie pandemii COVID-19 media informowały, że dla pewnych osób zdalne nauczanie stało się okazją do „zaistnienia” poprzez publiczne znieważanie, a nawet kierowanie gróźb karalnych wobec prowadzących zajęcia nauczycieli⁴. Zachowania te wynikały m.in. z błędnego przekonania sprawców o ich anonimowości i bezkarności⁵. Stąd też w ostatnim pytaniu, dotyczącym zjawiska hejtu, dociekano, czy zdaniem badanych zasygnalizowane powyżej formy agresji nasiliły się w okresie zdalnego nauczania, czy też pozostały na wcześniejszym poziomie. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że nieco ponad połowa respondentów – 52% – nie miała wiedzy na ten temat, zdaniem 28% zjawiska te nasiliły się, a według 18% były na zbliżonym poziomie, jak przed pandemią.

⁴ Ten problem przybliżył m.in. raport przygotowany w 2021 roku przez Urząd Komunikacji Elektronicznej, w którym podjęto problematykę tzw. „rajdów na e-lekcje” (zob. *Badanie opinii publicznej...*, s. 17; por. A. Stando, *Rajdy na e-lekcje...*).

⁵ Faktycznie jednak za popełnienie tego rodzaju przestępstw przez osoby, które ukończyły 17 lat, w wypadku znieważenia grozi kara grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku, za groźby zaś do dwóch lat więzienia. Z kolei sprawca, który nie ukończył 17 lat, odpowiada za swój czyn przed sądem dla nieletnich (*Hejt wobec nauczycieli...*).

W kolejnym pytaniu o charakterze wielokrotnego wyboru poproszono o wskazanie osób, do których badani zwróciliby się o pomoc po doświadczeniu agresji ze strony uczniów. Najczęściej prośba o wsparcie kierowana jest do dyrektora (64%) oraz szkolnego pedagoga lub psychologa (48%). Nadmienić należy, że w zakresie kompetencji tych właśnie pracowników leży podejmowanie działań mediacyjnych oraz interwencyjnych, w sytuacjach kryzysowych, które mają pomóc nauczycielowi w rozwiązywaniu problemów wychowawczych. W trzeciej kolejności ankietowani wskazali na RIOP (36%) oraz na koleżanki i kolegów (30%). Wariant odpowiedzi „do innej osoby lub instytucji” zaznaczył tylko jeden respondent (2%), wpisując w niej „kuratorium oświaty”. Ponadto 84% badanych deklaruje doświadczenie agresji ze strony uczniów. Wynik ten zasadniczo odbiega od wartości pozyskanej w pierwszym pytaniu rozstrzygnięcia, w którym jego waga wyniosła 74%⁶.

W badaniu dociekano również, czy nauczyciele spotkali się z postawami roszczeniowymi ze strony RIOP. Takich zachowań doświadczyło 66% ankietowanych, 34% pozostałych było odmiennego zdania. Tych, którzy udzielili pozytywnej odpowiedzi, poproszono o wskazanie, czego dotyczyły te oczekiwania. Najczęściej RIOP kwestionowali oceny ucznia uzyskane z przedmiotów nauczanych (48%). Na kolejnych miejscach znalazły się: stopnie z zachowania (28%), jakość nauczania (20%), treści programowe realizowane na lekcjach (16%). Nie można również pominąć faktu, że zaledwie 4% badanych wybrało wariant odpowiedzi „inne”. 2% wskazało, że oczekiwania RIOP dotyczyły szczególnego traktowania ucznia ze względu na posiadanie orzeczenia z poradni psychologiczno-pedagogicznej. 2% udzieliło odpowiedzi, która nie pozwalała jednoznacznie rozstrzygnąć, czego dotyczyły roszczenia. Brzmiała ona następująco (pisownia zgodna z oryginałem): „zachowania ucznia na lekcjach i stosunek do obowiązków szkolnych”.

4. BADANIA JAKOŚCIOWE

Zważywszy na fakt, że w pomiarze wzięło udział tylko 16% ogółu wszystkich nauczycieli zatrudnionych w szkołach gminy Strzelin, pojawiło się pytanie, co było przyczyną tak nikłego zainteresowania badaniem? Część uczestników wywiadów pogłębionych uważała, że wielu nauczycieli po nieudanym strajku w 2019 roku, trudnych doświadczeniach nauczania zdalnego, konieczności spróbowania edukacji dzieci i młodzieży z Ukrainy, a także w obliczu pogarszającej

⁶ Na tym etapie badania nie było możliwości wyjaśnienia przyczyn zaobserwowanej rozbieżności. Wrócono do tej sprawy podczas wywiadów pogłębionych.

się sytuacji placowej silnie odczuwa, iż „zostali zostawieni sami sobie”. Nie mogą zatem liczyć na pomoc i zrozumienie dla swoich potrzeb ze strony Ministerstwa Edukacji i Nauki, RIOP, a czasami także bezpośrednich przełożonych (Wywiad nr 4). To z kolei rodzi niewiarę pedagogów w możliwość poprawy warunków swojej pracy. Dlatego też nie widzą sensu uczestniczenia w badaniu, którego ewentualne wyniki – ich zdaniem – będą miały dość ograniczony rezonans (Wywiad nr 1; Wywiad nr 2; *Prezes ZNP...*, 2022). Pozostali uczestnicy wywiadów byli przekonani, że nauczyciele unikają podejmowania tematu swojego dobrostanu psychicznego w kontekście wykonywanych obowiązków, gdyż obawiają się, że trudności w relacjach z uczniami, RIOP, a także innymi pedagogami mogą być postrzegane jako wyraz braku ich profesjonalizmu i kompetencji – czyli jako „nieumiejętność radzenia sobie z sytuacjami, które innym nie sprawiają kłopotów” (Wywiad nr 3)⁷. Pojawił się także głos, że powyższa praktyka może być podyktowana zaniepokojeniem pedagogów, iż nagłośnienie np. sprawy agresji ze strony ucznia będzie skutkowało koniecznością podjęcia przez nauczyciela – ofiary przemocy – dodatkowych działań w ramach swoich obowiązków służbowych. „W takim wypadku – zaznaczył jeden z respondentów – może być niezbędne spotkanie nauczyciela z rodzicem, który może przyjąć postawę roszczeniową. Następnie nauczyciel w porozumieniu z psychologiem i pedagogiem będzie musiał przygotować program naprawczy. Kolejnym krokiem będzie jego wdrożenie podczas dodatkowych zajęć w zespole klasowym, w którym zaistniał problem” (Wywiad nr 5).

Następnym wątkiem poruszonym podczas wywiadów była sprawa przeciwdziałania agresji uczniów wobec nauczycieli. Respondenci podkreślili, że szkoły dysponują instrumentami, których zadaniem jest ograniczenie tego zjawiska. Zastosowanie części z nich – dodawali – jest utrudnione ze względu na brak woli do współpracy ze strony RIOP, ich niewydolność wychowawczą – przeżywanie trudności w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych lub nienależyte sprawowanie opieki nad dzieckiem (Wywiad nr 3). W tym kontekście najczęściej zwracano uwagę na dwie sytuacje. Pierwsza dotyczyła okoliczności, w których

⁷ Z konstatacjami zawartymi w Wywiadzie 5 koresponduje raport Fundacji „Orange” *Między pasją a zawodem. Raport o statusie nauczycielek i nauczycieli w Polsce 2021*. Czytamy w nim: „Praktyka dzielenia się swoimi problemami z kolegami i koleżankami, czy wspólnego wypracowywania rozwiązań nie jest w szkołach powszechna. Mimo deklarowanych dobrych relacji ze współpracownikami i dyrekcją wielu nauczycieli obawia się oceny swoich współpracowników, a nawet przełożonych” (*Między pasją...*, 2021, s. 21). Nadmienić należy, że kluczową rolę w ograniczaniu zjawisk agresji w relacjach pomiędzy nauczycielami odgrywa dyrektor placówki, a zwłaszcza jego kompetencje przywódcze, a w tym także w zakresie zarządzania konfliktem (Cieślińska, 2014, s. 251).

RIOP sami byli ofiarami przemocy domowej ze strony swoich podopiecznych, dlatego obawiali się uczestniczyć w działaniach dyscyplinujących ucznia. Ten problem najczęściej sygnalizowali nauczyciele szkół ponadpodstawowych (Wywiad nr 1). Druga wiązała się z postawą RIOP, polegającą na ignorowaniu rzeczywistości i używaniu zaprzeczenia w sytuacji, gdy ich podopieczny mierzył się z zarzutami aktu agresji wobec nauczyciela (Wywiad nr 2). Ponadto uczestnicy wywiadów podzielali pogląd, iż czasami takie podejście RIOP jest następstwem ich własnych doświadczeń szkolnych z przeszłości (porażek, upokorzeń, bezsilności itd.), które determinują postrzeganie relacji własnego dziecka z nauczycielami (zob. Karasowska, 2002).

Zdaniem respondentów niewystarczająca znajomość przez nauczycieli własnych praw nie sprzyja ograniczeniu agresji wobec tej grupy zawodowej ze strony uczniów oraz RIOP. Przypomnieć wypada, że pedagodzy „podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych uznawani są za osoby korzystające z ochrony przysługującej funkcjonariuszom państwowym” (Gursztyn, 2009). Zdarza się również, że tej świadomości nie posiadają uczniowie oraz ich RIOP. Tak więc w sytuacji konfliktu z pedagogiem bywają zaskoczeni informacją, że ich podopieczny/-a „może ponosić odpowiedzialność karną za czyny, które często – w mniemaniu rodzica – powinny być traktowane jako głupie dowcipy” (*Nauczyciele mają problemy...*, 2012; Wywiad nr 3).

Warto zauważyć, że w trakcie wywiadów pogłębionych stwierdzono również niewystarczającą znajomość dokumentu *Procedury reagowania w przypadku wystąpienia wewnętrznych i zewnętrznych zagrożeń fizycznych w szkole* (2017)⁸, przygotowanego przez MEiN, a także rządowego projektu *Program wsparcia psychologiczno-pedagogicznego dla uczniów i nauczycieli*, realizowanego od 2021 roku.⁹ W świetle powyższego warto przypomnieć, że do pytania dotyczącego sprawy agresji wobec nauczycieli ze strony innych pedagogów udzielona została dodatkowa odpowiedź „niewypełnianie obowiązku informacyjnego lub nienależyte wypełnianie go w sytuacjach konfliktowych, naruszanie przepisów prawa w sytuacjach konfliktowych”.

⁸ Dokument ten był zbiorem rekomendacji i wytycznych dla dyrektorów szkół i organów prowadzących szkoły, do realizacji poczynawszy od września 2017 roku. W czerwcu 2022 roku weszła w życie *Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, dezaktualizująca część rekomendacji i wytycznych zawartych w *Procedurach reagowania*.

⁹ W ramach bezpłatnego poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego *Program* realizowany od czerwca 2021 roku do końca listopada 2022 roku obejmował m.in.: „rozwiązywanie problemów wychowawczych z dziećmi i młodzieżą (problemy z nauką, zachowaniami agresywnymi, stawianiem i utrzymywaniem granic, poprawa komunikacji dorosły-dziecko i dorosły-nastolatek itp.” (*Wsparcie psychologiczne...*).

W trakcie wywiadów pogłębionych poproszono respondentów o odniesienie się do problemu zakłócania przebiegu wywiadówek. W wypadku RIOP (patrz tab. 3, poz. „f”) przywołano dwie sytuacje. Pierwsza zaistniała w następstwie publicznej kłótni skonfliktowanego małżeństwa, będącego w trakcie procedury rozwodowej. Rodzice, nie reagując na zalecenia wychowawcy oraz uwagi innych uczestników spotkania, przez dłuższy czas w sposób emocjonalny spierali się o to, które z nich odpowiada za szkolne niepowodzenia dziecka (Wywiad nr 4). Drugie zdarzenie dotyczyło polemiki na forum zebrania klasowego ojców dwójki zwaśnionych uczniów, do której zaczęły włączać się kolejne osoby. Narastająca agresja słowna pomiędzy RIOP oraz brak ich woli do merytorycznej dyskusji, jak również do pochylenia się nad innymi sprawami, zmusiły wychowawcę do zakończenia spotkania (Wywiad nr 5). Jeżeli chodzi o sprawę zakłócania przebiegu wywiadówek przez innych nauczycieli (patrz tab. 4, poz. „f”), respondenci przedstawili wypadek, który wiązał się ze znaczną liczbą ocen niedostatecznych na koniec semestru, wystawionych przez tego samego pedagoga. W zaistniałej sytuacji RIOP poprosili wychowawcę o zaproszenie nauczyciela na spotkanie klasowe. Na samym jego początku pedagog w sposób kategoryczny stwierdził, że uczniowie są zaniedbani wychowawczo, o czym świadczy ich niska kultura osobista oraz nieumiejętność systematycznej nauki. Z kolei RIOP, reagując na te zarzuty, kwestionowali jego kompetencje zawodowe, żądając od wychowawcy podjęcia takich działań wobec nauczyciela, aby oceny uległy poprawie. Dalsza wymiana zdań między stronami nie doprowadziła do rozwiązania konfliktu. W związku z powyższym wychowawca musiał zakończyć wywiadówkę.

Ostatnim wątkiem podjętym w tej części badania była sprawa przyczyn rozbieżności dostrzeżonej w odpowiedziach respondentów do pytania powtórnego, dotyczącego deklaracji doświadczenia agresji ze strony uczniów. Zdaniem uczestników wywiadów prawdopodobną przesłanką jego wzrostu mogła być bardziej pogłębiona refleksja ankietowanych nad przejawami agresji ze strony uczniów, która wzmocniła się po lekturze kolejnych pytań kwestionariusza.

5. WNIOSKI

Przeprowadzone badania potwierdziły zasadność przyjętej hipotezy roboczej, dowodząc występowania wielorakich zagrożeń dla bezpieczeństwa psychicznego nauczycieli w miejscu pracy, o zróżnicowanym charakterze i natężeniu, które są następstwem interakcji z uczniami RIOP, a także innymi pracownikami szkoły.

Zapewnienie nauczycielom bezpieczeństwa psychicznego w miejscu pracy jest istotne dla ich kondycji zdrowotnej, a także dla prawidłowego działania szkoły jako organizacji, funkcjonującej w dynamicznie zmieniającym się otoczeniu. Ponadto pozytywnie wpływa na interakcje pedagogów z uczniami oraz RIOP, jak również sprzyja podnoszeniu jakości ich pracy oraz zmniejszeniu ryzyka szybkiego wypalenia zawodowego czy podjęcia decyzji o zmianie zawodu.

Problem agresji wobec nauczycieli nie jest zjawiskiem nowym oraz odosobnionym, co potwierdzają m.in. pomiary prowadzone w innych państwach. Badanie pilotażowe w gminie Strzelin wykazało, że pedagodzy najczęściej doświadczają jej ze strony uczniów oraz RIOP. Przy czym o ile szkoła dysponuje wieloma środkami umożliwiającymi ograniczanie agresji uczniów, o tyle takie instrumentarium w wypadku RIOP jest ograniczone. Ponadto analiza zebranego materiału wykazała, że agresja występuje również wśród nauczycieli, przy czym poziom jej natężenia był zdecydowanie niższy od wskaźników charakteryzujących w tym aspekcie uczniów oraz RIOP.

Przeprowadzone badania, a także płynące z nich postulaty, przemawiają za celowością prowadzenia dalszych, pogłębionych pomiarów, dotyczących problematyki bezpieczeństwa psychicznego nauczycieli w miejscu pracy. Pozyskany na tej drodze materiał źródłowy umożliwiłby sformułowanie bardziej pogłębionych wniosków oraz implikacji praktycznych, co wymagałoby jednak pewnych modyfikacji w sposobie prowadzenia badań.

Po pierwsze, konieczne jest zwiększenie wielkości grupy osób biorących udział w pomiarze. Realizacja tego zadania wymaga nie tylko zwiększenia liczby placówek uczestniczących w badaniach, ale także zmodyfikowania sposobu informowania pedagogów o celach eksperymentu oraz o korzyściach wynikających z opracowania tak pozyskanych danych. Po drugie, zważywszy na charakter poszczególnych rodzajów szkół, niezbędne jest przygotowanie odrębnych kwestionariuszy pytań, uwzględniających specyfikę występujących w nich zagrożeń, np. natężenia hałasu czy niebezpieczeństw towarzyszących praktycznej nauce zawodu. Po trzecie, z uwagi na fakt, że uczniowie oraz RIOP komunikują nauczycielom jako pierwszym swój stosunek do zmian zachodzących w polskim systemie oświaty, warto byłoby zweryfikować, czy działania te wpływają na dobrostan psychiczny pedagogów i ewentualnie w jakim stopniu.

Bibliografia

ANKIETA Czy współczesna polska szkoła jest bezpiecznym miejscem pracy? Wyzwania dla bezpieczeństwa psychicznego nauczycieli. www.profitest.pl/s/47500/6ZAP5zhG.

- Babbie, E. (2004). *Badania społeczne w praktyce*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Badanie opinii publicznej w zakresie funkcjonowania rynku usług telekomunikacyjnych oraz preferencji konsumentów. Raport z badania dzieci i rodziców*, 1–46. https://www.uke.gov.pl/download/gfx/uke/pl/defaultaktualnosci/36/412/7/2021__raport_uke_dzieci_rodzice.pdf.
- Berlanda, S., de Cordova, F., Fraizzoli, M. et al. (2019) Psychosocial Risks and Violence Against Teachers. Is It Possible to Promote Well-Being at Work? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 6, 1–13. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6887968>.
- Cieślińska, J. (2014). Styl przywództwa dyrektora szkoły a rozwiązywanie konfliktów. Zwiad badawczy. *Studia Edukacyjne*, 33, 243–259. https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/13623/1/SE%2033_2014_Justyna_Cieslinska.pdf.
- Gawęł-Luty, E. (2020). Nauczyciele akademicy wobec problemu wypalenia zawodowego. *Colloquium*, 1(12), 23–40. <https://colloquium.amw.gdynia.pl/index.php/colloquium/article/view/161>.
- Gromkowska-Mielosik, A. (2013). Feminizacja zawodu nauczycielskiego – „różowe kołnierzyki” i paradoksy rynku pracy. *Studia Edukacyjne*, 25, 85–100. https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/8625/1/SE_25_s_85-100.pdf.
- Gursztyn, P., (2009) *Nauczyciel pod specjalna ochroną*. <https://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/137419,nauczyciel-pod-specjalna-ochrona.html>.
- Hejt wobec nauczycieli podczas lekcji online jest przestępstwem!* <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/187607,Hejt-wobec-nauczycieli-podczas-lekcji-online-jest-przestepstwem.html>.
- Hejt w polskiej szkole – co może z tym zrobić rada rodziców*. <http://rodziceszkole.edu.pl/hejt-w-polskiej-szkole-co-moze-z-tym-zrobic-rada-rodzicow>.
- Kamińska, M. (2018). *Hejt staje się problemem w szkole, dotyczy też nauczycieli. Jak przeciwdziałać?* <https://bydgoszcz.tvp.pl/38983924/hejt-staje-sie-problemem-w-szkole-dotyczy-tez-nauczycieli-jak-przeciwdzialac>.
- Karasowska, A. (2002). *Dylematy: Czy nauczyciel zawsze ma rację?*. <https://psychologia.edu.pl/czytelnia/61-remedium/680-dylematy-czy-nauczyciel-zawsze-ma-racje.html>.
- Ketelaar, M. (2021). *Forsa-Umfrage zu Gewalt gegen Lehrkräfte*. <https://jugendhilfeportal.de/artikel/forsa-umfrage-zu-gewalt-gegen-lehrkraefte>.
- Madalińska-Michalak, J. (2021). *Pedeutologia. Prawno-etyczne podstawy zawodu nauczyciela*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Michniuk, A. (2020). Dlaczego współcześni nauczyciele rezygnują z pracy w szkołach państwowych. Raport z badań. *Rocznik Pedagogiczny*, 43, 153–165. <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/rp/article/view/28381>.
- Między pasją a zawodem. Raport o statusie nauczycielek i nauczycieli w Polsce 2021*. https://www.raport.fundacja.orange.pl/assets/Miedzy_pasja_a_zawodem-raport.pdf.
- Nauczyciele mają problemy z uczniami, bo nie znają swoich praw?*. <https://www.prawo.pl/samorzad/nauczyciele-maja-problemy-z-uczniami-bo-nie-znaja-swoich-praw,85400.html>.
- Nerwińska, E. (2018). *Psychospołeczne uwarunkowania bezpieczeństwa w szkole*. <https://>

www.ore.edu.pl/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=6259.

Prezes ZNP o ukraińskich uczniach: zostaliśmy pozostawieni sami sobie. <https://kobieta.onet.pl/wiadomosci/prezes-znp-o-ukrainskich-uczniach-zostalismy-pozostawieni-sami-sobie/ljcyhcy>.

Rada pedagogiczna. <https://sp3strzelin.szkolnastrona.pl/bip/p,1013,rada-pedagogiczna>.
Stando, A. (2020). *Rajdy na e-lekcje. Swastyki, wulgaryzmy i krzyki – tak młodzi „radzą” sobie z nudą.* <https://www.dobreprogramy.pl/rajdy-na-e-lekcje-swastyki-wulgaryzmy-i-krzyki-tak-mlodzi-radza-sobie-z-nuda,6628712857495681a>.

Wywiad nr 1, 19.09.2022, materiał niepublikowany.

Wywiad nr 2, 23.09.2022, materiał niepublikowany.

Wywiad nr 3, 25.09.2022, materiał niepublikowany.

Wywiad nr 4, 27.09.2022, materiał niepublikowany.

Wywiad nr 5, 20.09.2022, materiał niepublikowany.

Wsparcie psychologiczne dla uczniów, rodziców i nauczycieli. <https://www.kuratorium.waw.pl/download/1/20697/ZalozeniaProgramuwsparciapsychologiczno-pedagogicznegodluczniowinauczycieli.docx>.